

KAUZATIV FE`LLARNING LEKSIK-SEMANTIK MA`NOLARI

Ergasheva Lohila Mamurjon qizi

O`zDJTU Xitoy tili nazariyasi va
amaliyoti kafedrasi o`qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6721044>

ARTICLE INFO

Received: 28th May 2022

Accepted: 02nd June 2022

Online: 05th June 2022

KEY WORDS

kauzativ turkumi,
kauzativ fe'l, sabab,
predmet.

ABSTRACT

Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning dolzarb mavzularidan biri - kauzativ fe'llarga bag'ishlangan. Bugungi kunda kauzativ nazariyasida ko'plab hal qilinmagan muammolari mavjud. Maqola kesimida kauzativ fe'llarning semantik xususiyatlari taxlilga tortilib semantik guruhlarini tasniflandi.

So'nggi o'n yillikda tilshunoslikda leksika va grammatika o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha tadqiqotlarning sezilarli darajada chuqurlashishi va kengayishi bilan ajralib turdi. Kauzativ fe'llar bu jihatdan alohida qiziqish uyg'otadi. Ushbu sinf fe'llari semantik tomondan bir qator xususiyatlarga ega. Kauzativ fe'llarning kategoriyasi og'zaki leksikaning iyerarxiyasini aniqroq tushunishga yordam beradi.

Bugungi kunda kauzativ fellar tilshunoslikning eng dolzarb mavzularidan biri xisoblanadi. U universal kontseptual toifalarga kiradi va turli tillarda o'z ifodasini topadi. Kauzativ tushunchasi, bir harakat boshqa harakatning yoki holatning sababchisiga aylanganda, sabab-oqibat munosabatlarini tilda ifodalash bilan bog'liq. Funktsional-semantik kategoriya sifatida kauzativ til tizimining turli darajalarida o'z ifodasini topadi. Tilshunoslikda kauzativ nazariyasi hali to'liq rivojlanmagan. Tilshunoslarning kauzativ fe'llar bilan bog'liq tadqiqotlari

mazmun jihatidan ancha xilma-xil bo'lib ko'rinadi. Tilshunoslarning tomonidan kauzativ fe'llarning funksional-semantik klassi doirasi to'g'risida boshqacha tushunchalari ham mavjud. Ko'pgina ishlarda kauzativ muammosining ayrim jihatlariga namoyon etilgan, toliq ko'rinishi aks ettirilmagan. Adabiyotda kauzativ fe'llarning qarama-qarshi talqinlari keltirilgan, aksariyat asarlarda ushbu fe'llarni ajratib ko'rsatish uchun aniq mezon mavjud emas. Shuni aytish kerakki, kauzativlik tilshunoslikda faqat semantik nuqtayi nazardan emas, balki morfologik va sintaktik jihatdan ham o'rganilmoqda va bu holat kauzativlik tushunchasining grammatik kategoriya sifatida talqin qilinishiga sabab bo'lmoqda [1,86].

Kauzativ yasovchi fe'llar murakkab semantik tuzilishga ega nominativ birliklardir. Ushbu tuzilishda ularning etakchi urug'i faqat kauzativga xos bo'lgan ta'sir sememasidir. Kauzativ fe'llar o'zlarining belgisida "ta'sir qilish" komponentini o'z ichiga oladi, masalan:

o'ldirish - "kimdir o'lishi uchun shunday ta'sir o'tkazish", sindirish - "biron bir narsa buzilishi uchun shunday ta'sir o'tkazish" va boshqalar. Ta'sir etuvchi fe'lining semantikasidagi ma'no uning kauzativ fe'l sifatida aniqlanishida kuchli tarafi. Masalan, sindirish va qurish fe'llarining ma'nolarini taqqoslaylik. Sindirish fe'lining predmetga jismoniy ta'sir qilish ma'nosi bor - "narsa buzilib ketishi uchun harakat qilish" (novdani sindirish, g'ishtni sindirish), shuning uchun uni kauzativ fe'l deb hisoblash mumkin. Qurilish fe'lining ob'yektga qanday ta'sir qilishi muhim emas. Uyni qurish "uyning ob'yektiga uni qurish uchun ta'sir o'tkazish" degani emas, qurish fe'llari ob'yektga ta'sir qilishni anglatmaydi, balki uni yaratishni anglatadi. Yaratilishning ma'nosi kauzativ semantikasiga kiritilmagan, shuning uchun qurish fe'li kauzativ bo'lishi mumkin emas.

Rus tilida iroda ta'sirining ma'nosi faqat kichik fe'l guruhi tomonidan yetkaziladi, ularning ma'nosi faqat iroda ta'sirini ifodalash bilan bog'liq. Rus tilida bularga : дать, заставить, позволить, приказать, велеть, просить, принуждать va hokazolar kiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu fe'llar sub'yekt uchun kerakli harakatni bildiruvchi infinitiv bilan birgalikda paydo bo'ladi. Masalan: заставить сесть, велеть уйти, позволить купить va hokazo. Adabiyotlarda fe'llarning ushbu klassi uchun yagona terminologiya mavjud emas. Ularning semantik va sintaktik xususiyatlari deyarli o'rganilmagan, ushbu turdagi fe'llar bilan yasalgan konstruksiyalar o'rganilmagan. Ko'pgina ishlarda mualliflar faqat shu kabi fe'llarning mavjudligini aytib berish bilan cheklanadilar.

Y.Y.Gordon nuqtai nazaridan велеть, принуждать, заставлять, приказать,

позволить, дать kabi shaxsiy-kauzativ fe'llar semantikasi boshqa leksik ma'nolar bilan murakkablashmagan bo'lishi kerak. A.P. Chudinov bu fe'llarni "natijasiz" fe'l deb ataydi, chunki harakat yoki harakatdan keyin sodir bo'lishi kerak bo'lgan holat boshqa belgi bilan belgilanadi. Masalan: Заставить танцевать, просить читать, велеть спать va hokazo. Y.D. Apresyan ularni sintaktik kauzativlar deb ataydi, bu ularning infinitiv bilan majburiy aloqasini anglatadi, bu esa sabab-harakatni ifodalaydi.

E.Ya.Gordon «ko'p jihatdan ularning vazifasi roman va german slujebniy fe'llariga yaqin: ular kauzativ konstruksiyalarni hosil qiladi. Biroq, slavyan tillarida analitik kauzativ mavjud emas, bu birinchi navbatda leksik ma'noni to'g'ri-kauzativ fe'llari bilan saqlab qolishda namoyon bo'ladi, shuning uchun ularning rolini xizmatga aylantirish mumkin emas ". Shu bilan birga, Y.Y.Gordonning ta'kidlashicha, ruxsat etilgan foydalanish holatlarida berish fe'llari yarim xizmat xususiyatiga ega bo'ladi.

G.A.Zolotova, M.Yu.Sidorova va N.K. Onipenko заставлять, просить, велеть kabi fe'llarni kauzativ-modal fe'llarga tasniflaydi. Ularning ta'kidlashicha, kauzativ vositalarning katta guruhi modal fe'llar bo'lib, ular yuqoridagi fe'llarni o'z ichiga oladi, ularning ma'nosi boshqa shaxsga irodaviy ta'sir qilish bilan bog'liq. Ularning ta'kidlashicha, infinitiv "sub'yekt-kauzator irodasini boshqa, kauzator sub'ektning potentsial harakati bilan bog'liq holda polipredikativ jumalarda ikkinchi darajali predikat sifatida" ishlatilishi mumkin. Ma'lumki, modal fe'llar to'liq bo'lmagan fe'llarga tegishli, chunki ular o'z-o'zidan predikat bo'lib xizmat qila

olmaydi. Biroq, "Rus tilining kommunikativ grammatikasi" mualliflari ushbu kauzativ fe'llar E.A. Daduevaga tegishli emasligini takidlamogda . Ma'lumki, majburlash, buyruq bermoq, buyurmoq, kabi fe'llar to'liq bo'lmagan fe'llarga kirmaydi, chunki ular mustaqil predikatlardir. Ayni paytda, ular tilda alohida ma'noga ega va ular bilan mavzu uchun kerakli harakatni ifodalaydigan infinitivni qabul qilishadi. Bizning tushunchamizga ko'ra, bu iroda fe'llari guruhi kauzativ fe'llarning maxsus guruhidir.

Kauzativ yasovchi fe'llarning ma'nolari (iroda ta'sir fe'llari bundan mustasno) ta'sirining natijasi bo'lgan harakat yoki holatning ko'rsatkichini ham o'z ichiga oladi. Shunday qilib, kauzativ fe'llarning semantik tarkibida "holat semasi, harakat predmetiga xos xususiyat" ham ajralib turadi, ya'ni mantiqiy ravishda kauzativ semasidan kelib chiqadigan natija. Shuning uchun ham "kauzativ fe'llar harakatlar-holatlarni, harakatlar-hodisalarni, harakatlar-fazilatlarini, harakatlarni - mahalliy aloqalarni va boshqalarni bildiradi". ... Ishlab chiqarilgan harakat yoki ta'sirning ushbu ko'rsatkichi sabab bo'lmagan korrelyatsiya bilan ifodalanadi.

Shuning uchun biz Y.Y.Gordonga ergashib, kauzativ fe'l sabab bo'lmagan korrelyatsiyaga ega bo'lishi kerak, deb hisoblaymiz. Rus tilida kauzativ fe'lning harakat-holat, harakat-hodisa, harakat-fazilat, harakat-mahalliy munosabatlar, va

hokazo. Tepada keltirib otilganlar kelib chiqib, harakat yoki ta'sirning ushbu ko'rsatkichi sabab bo'lmagan korrelyatsiya bilan ifodalanadi.

Boshqa bir yondashuv sabab-semantikaga zid keladi - tilda sababiy munosabatlarni ifodalash. Sabablilik fe'l sinfining ikkita funksional-semantik sohasini birlashtiradi: harakat doirasi va holat. Sabablanish - harakat fe'li bilan holat fe'lining bog'lanishidir: qoida tariqasida subyekt ta'sirining natijasi sababchi predmetning holati hisoblanadi.

Shunday qilib, kauzativ fe'llarni leksik darajadagi funksional-semantik kategoriyasi murakkab semantik tuzilishga ega bo'lib, kauzativ fe'llar bilan ifodalanadi. Kauzativ yasovchi fe'llarni mustaqil funksional-semantik turkumiga ajratishning muhim shartlaridan biri bu fe'l turkumini boshqalaridan ajratib turadigan semantik xususiyatlardir va bunday xususiyatlar haqiqatan ham mavjud. Shunday qilib, bizning fikrimizcha, kauzativ fe'llarning semantik xususiyatlariga quyidagilar kiradi: ta'sir ko'rsatish semalari; obyektivlik; sabab va ta'sir semalari.

Ixtiyoriy ta'sir fe'llari semantikasining o'ziga xos xususiyati infinitiv bilan ifodalanagan istalgan, potentsial sababchi harakatni boshqa leksema bilan belgilashdir. Ushbu fe'llarning xususiyati, boshqa to'liq mazmundagi fe'llardan farqli o'laroq, sabab bo'lmagan korrelyatsiyalarning yo'qligidir.

References:

- 1.Гордон Е.Я. Каузативные глаголы в современном русском языке. – Автореф. дис. ...канд. филол.наук. – М., 1981. – 26 С.
2. Чудинов А.П. Семантическое варьирование русского глагола. – Свердловск, 1984. – 72 С.

З.Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 2004. – 544 С.